

EDGÜ KELİMESİ ÜZERİNE

İlknur KARAGÖZ*

Özet

Araştırmacılar edgü kelimesini, daima iyi kavramını karşılamak üzere kullanılan sıfat işlevli bir kelime olarak değerlendirmişlerdir.

Bu çalışmada, tarihî Türkçe metinlerde edgü kelimesinin “pek, çok” anlamlarıyla zarf işlevinde de kullanıldığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: *edgü, pek, çok, zarf, pekiştirme.*

Abstract

The researchers always have maintained that the word edgü had meant “good” in adjective function.

In this article, it will be discussed that the word edgü has also meant “exceedingly” and “very” in adverb function in the historical Turkish texts.

Key words: *the word edgü, exceedingly, very, adverb, intensive.*

Edgü [<äd ‘değer, kıymet, mal’ + isim eki gü (Hamilton 1998: 140)¹] Türkçenin, hem şekil hem de anlam bakımından 8. yüzyıldan günümüze kadar takip edebildiğimiz, önemli işlevler ve anlamlar üstlenen kelimelerinden biridir. Bu veri, araştırmacılar tarafından Orhun Abideleri’nden itibaren geçtiği tüm yazılı metinlerde *iyi* kavramının göstereni olarak değerlendirilmiş ve anlamlandırılmıştır:

...ırak erser yablağ ağı birür, yağuk erser **edgü** ağı birür tip ança boşgurur ermiş ...

“Uzak ise kötü mal verir, yakın ise **iyi** mal verir deyip öyle öğretiyormuş” (OA², KT G7)

* Dr. Ondokuz Mayıs Ü., Fen-Edb. Fak., Türk Dili ve Edb. Böl.

¹ J. Russell Hamilton, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Türkçe Çeviri: Vedat Köken, Ankara 1998.

² Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 2001.

...küregünğün için igidmiş bilge kağanınğın ertmiş barmış **edgü** ilinğe kentü yanğıldığ, yablağ kigürtüg...

“Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil **iyi** iline karşı kendin hata ettin, kötü hâle soktun” (OA, KT D23)

Yalabaçı **edgü** sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim.

“Elçisi, **iyi** sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim.” (OA, BK D39) örneklerinde **edgü** (iyi), temel anlamıyla, **agı** (mal, servet), **il** (il, el, memleket, millet, devlet, devlet düzeni), **sab** (sav, söz, haber) isimlerinin niteleyeni olarak kullanılmış, bir başka deyişle sıfat işlevi üstlenmiştir.

Kelimenin vasıf bildiren temel anlamıyla sıfat işlevinde kullanımının yanı sıra OA, KT G6’da geçen “Edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş” cümlesinde vasıf bildiren başka kelimelerden (bilge, alp) önce gelmiş olması ilgi çekicidir. Bu cümledeki **edgü bilge** kişi(g) ve **edgü alp** kişi(g) tamlamalarını Ergin “**İyi bilgili insan(t), iyi cesur insan(t)**” (2001:5), Tekin parantez içinde bir ve bağlacı kullanarak “**iyi (ve) akıllı kişiler(i), iyi (ve) cesur kişiler(i)**” (1988:5), Orkun ise “**iyi hakim kişi(yi), iyi cesur kişi(yi)**” (1994: 25)³ şeklinde anlamlandırmıştır. J. Németh “*Hun Kitabelerinin İzahı*”⁴ adlı makalesinde “**edgü bilge kişig, edgü alp kişig**” sözlerini “**iyi ve akıllı kişiler, iyi ve cesur kişiler**” şeklinde çevirmiş ve bu sözlerin “daima vazıh” (1946:53) olduğuna işaret etmiştir.

Bu tamlamalarla ilgili olarak rastladığımız son değerlendirme Osman Neditim Tuna’ya aittir. Tuna “*Bazı İmlâ Gelenekleri Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtları’nda Birkaç Açıklama*”⁵ adlı çalışmasında, Németh’in çevirisine de atıfta bulunarak, “**bilmez bilig ‘cehalet’** (I, 140, İhe Huşotü, 28), **bilig bilmez ‘cahil’** (I, 25, K, C7) ve R. Rahmeti Arat’ın “*Uygurlarda İstılahlara Dair*”⁶ adlı makalesinde gösterilen **bilge bilig ‘hikmet’, köñül bilig ‘şuur’, biligsiz bilig ‘cehalet’, diyan sakınç ‘istiğrak, tefekkür’** vb. terimlerine kıyasla, **edgü bilge kişi ‘hakim, bilge’**(manevi), **edgü alp kişi ‘cesur, yiğit, kahraman’** (maddi) ... anlamında kullanılmış deyimler olmalıdır” demektedir (1988:65).

Arat, çalışmasının daha başında, muhtelif metinler bağlamında, kelimele-
rin ayrı ayrı ifade ettikleri manalar bakımından incelenmemiş olması sebebiyle
“birkaç manayı ifade eden kelimelerle, birkaç kelime ile ifade edilen mana-

³ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1994.

⁴ Festschrift Friedrich Giese, Die Welt des Islams, Sonderband, Berlin 1941’den, Tercüme eden: Sadettin Buluç, İstanbul Üniversitesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.I, S.9, s.53-61.

⁵ *TDAY-Belleten 1957*, Ankara 1988, s.41-81.

⁶ *Makaleler I*, Ankara 1987, s.364-389.

ların karıştırılmış olması” ihtimalinin daima mevcut olduğunu söylemektedir (1987:364). Bu çalışmayı kaynak göstererek tamlamaları inceleyen Tuna’nın bu durumu gözden kaçırdığı düşünülebilir. Arat’ın işaret ettiği husus dikkate alındığında *bilge bilig*’in ‘*hikmet*’, *köñül bilig*’in ‘*şuur*’, *biligsiz bilig*’in ‘*cehalet*’le karşılanması birkaç kelimeyle bir mananın karşılandığını gösteren örnekler olarak değerlendirilebilir. Ancak **edgü bilge kişi** ve **edgü alp kişi** tamlamalarında, **edgü** ile birlikte kullanılan **bilge** (*bilgili*) ve **alp** (*cesur*) kelimeleri anlamları açık ve kesin birer niteleyici konumundadır. Üstelik Tuna sadece *edgü - bilge* ve *edgü - alp* kelimelerini değil *kişi* ismini de onlarla birlikte düşünerek tek bir manaya ulaşmıştır.

İbarenin doğru anlamlandırılabilmesi için Tuna’nın da işaret ettiği üzere “yazıtlardaki tamlamaların yapılarını incelememiz gerekir” (1988:65). *Edgü bilge kişi* ve *edgü alp kişi* tamlamalarının niteleyici/ler ve nitelenen bir isimden oluştuğunu düşünmek daha kabul edilebilir görünmektedir. Bu durumda *bilge* ve *alp*, *kişi* ismini niteleyen sıfat işlevli kelimelerdir: **bilge** *kişi* ‘*bilgili insan*’, **alp** *kişi* ‘*cesur insan*’. Her iki tamlamada da sıfat işlevli kelimelerin önündeki **edgü**’nün bu kelimelerin anlamlarını pekiştirici zarf işlevinde kullanıldığı düşünülebilir.

Edgü’nün *bilge kişi* ve *alp kişi* tamlamaları önünde temel anlamıyla kullanılmış olabileceğini kabul ettiğimizde ‘*iyi bilgili insan*’ ve ‘*iyi cesur insan*’ şeklinde karşılanabilecek bir anlama ulaşırız. Dilde her şeyin zıddıyla izah edilebileceği ilkesi **edgü**’nün aynı dönemde zıddı olarak kullanılan **yabız** (>yavuz) ve **yablak** (>yavlak) kelimelerini akla getiriyor. Bu iki kelimeyi **edgü** yerine koyduğumuzda ‘*kötü bilgili insan*’ ve ‘*kötü cesur insan*’ biçiminde ifade edilen bir anlam ortaya çıkar. Fakat üzerinde durduğumuz tamlamalarla kastedilen, bu anlamların zıddı değildir. Türkçede “kötü, değersiz kavramıyla bir şeyin bol bulunması arasında ilgi” kurularak **yabız** ve **yablak** kelimelerinin “çok, pek” anlamlarını yansıttığı bilinmektedir (bk. Ata 1996: 1310-1313)⁷. Dolayısıyla **yablak bilgili kişi** veya **yabız alp kişi** gibi bir tamlamayla karşılaştığımızda **yabız** ve **yablak** kelimelerini temel anlamıyla değil bu anlamıyla ilişkili ‘*çok*’ ve ‘*pek*’ anlamlarıyla karşılar ve kolaylıkla *çok bilgili kişi* veya *pek cesur kişi* biçiminde anlamlandırabiliriz. İşte **edgü bilge kişi** ve **edgü alp kişi** tamlamalarındaki **edgü**’nün anlamı da, **yabız** ve **yablak** kelimelerinin sonradan kazandıkları bu ikinci anlama paraleldir. Zira Türkçede bir kelime “temel anlamını yitirmeden, çeşitli yollardan, temel anlamıyla mutlaka ilişkili olan yeni kavramları anlatır” duruma gelebilir. (Aksan 1987:76)⁸.

⁷ Aysu Ata, “Çok Kelimesinin Kökeni Üzerine”, *Türk Dili*, Haziran 1996, S.534, s.1310-1313.

⁸ Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara 1987.

Bu durumda ...**edgü bilge** kişig **edgü alp** kişig yoritmaz ermiş. (OA, KT G6; OA,BK K4) cümlesi '**çok bilgili insanı, çok cesur insanı yürütmezmiş.**' biçiminde anlamlandırılabilir.

Edgü'nün '**çok, pek**' anlamlarıyla *pekiştirici zarf* işlevinde kullanıldığını gösteren başka örnekler de tespit edilmiştir:

...ol ödün baranas uluşta bir **ädgü** (8) **alp** yerçi subçı bar erti (İKPÖ-XXIII, 7) (*o sıralarda Benares ülkesinde çok cesur bir rehber-gemici vardı.*⁹)

...yüz koltı **edgü edremlig** erdiniler (23) üze itiglig yaratıgılg.. edgün (24) barmışning çaytılarına yükünür m(e)n (AY-30, 22)¹⁰

(sayısız (sayılamayacak kadar) **çok faziletli** cevherlerle donatılmış.. iyiliğe ulaşma manastırlarına saygı gösteririm)

...**edgü kutluğ** tınlıglarını? (11) (a)yagın çiltegin körüp... (M-59, 10)¹¹

(*pek mukaddes canlıların hürmetini (ve) ikramını görüp*¹²)

...**edgü kutlug** yalanguk-(6)-lar üze yok kurug yala urup (7) mün kadag sözledim erser (AY-135,5)

(*pek mukaddes insanlara boş, kuru iftira atıp suç(ları) kabahat(leri) (olduğunu) söyledim ise*¹³)

...**ädgü köni** yolçı yerçi bolup... (İKPÖ-XL,8)

(*pek dürüst bir yolcu, bir rehber olarak*¹⁴)

...bu yirtünçide edgü saşınçın kim (55) adaş x böşüg tutup bir ikinti-ke **edgü** (56) **köni** saşınçın edgüleşmiş-niñ utlısın x (57) sevinçin bilgeli usar. (U IV-D-55)¹⁵

(Bu dünyada kim arkadaş tutup birbirine (karşı) **pek dürüst** niyetle istifade-nin saadetini anlamaya muktedir ise¹⁶)

...tüğ tümen iligler-(6)-ke tegip **edgü yağlıg yumşak** (7) savın ötlep eriglep... (AY-597,6)

(*binlerce hükümdarlara varıp pek yumuşak sözle nasihatta bulunup*)

⁹ (Hamilton 1998: 22)'de "O sıralarda, Benares ülkesinde iyi, cesur bir rehber-gemici vardı." şeklindedir.

¹⁰ Ceval Kaya, *Altun Yaruk* (Giriş, Metin ve Dizin), Ankara 1994.

¹¹ Şinasi Tekin, *Maytısimi* (Uygurca Metinler II), Ankara 1976.

¹² Şinasi Tekin, "Kısmeti iyi olan yaratıklara gösterilen hürmet ve ikramı görüp..." (1976: 234) biçiminde anlamlandırmıştır.

¹³ Mehmet Ölmez "... iyi, kutlu insanlar üzerine boş, kuru iftira atıp, suç(ları) kabahat(leri) (olduğunu) söyledim ise..." şeklinde anlamlandırmıştır (bk. *Altun Yaruk* III. Kitap, Ankara 1991, s.28).

¹⁴ (Hamilton 1998:30)'da "İyi ve doğru sözlü bir yolcu, bir rehber olarak..." biçimindedir.

¹⁵ A. von Gabain, "Mukaddes Tavşan Hikâyesi", *Uygurca Üç Hikâye (UIGURICA IV-D)*, Türkçeye Çeviren: S. Himran, İstanbul 1946.

¹⁶ (Gabain 1946:72)'de "Bu dünyada iyi fikirle kim arkadaş tutup birbirine iyi sadık niyetle istifadenin şükranını duymaya muktedir ise..." biçimindedir.

...ol rakşas barip **edgü yumşak** savlar söz-lep (127) erüş üküş tınlıglarığ ölürür. (U IV-A-126)¹⁷

(o rakşasi gidip **pek yumuşak** sözler söyleyip, pek çok canlılar öldürür¹⁸)

biliglig bilig birdi munda g ayur

beg edgü **köni** bolsa buđnı bayur (KB-5084)

(Bilgili insan bilgi verir ve şöyle der: (Eğer) bey **çok dürüst** olursa, halkı zenginleşir¹⁹.)

bu edgü kılu tur ay edgü kişi

karımaz bolur edgü meñgü yaşı (KB-1639)

(*Ey iyi insan iyilik yapmakta devam et; iyilik ihtiyarlamaz, onun ömrü pek ebedi olur.*²⁰)

Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerine ait metinlerde rastladığımız bu örneklerde edgü'nün, daima olumlu anlama sahip sıfat işlevli vasıf isimlerinden önce getirildiği görülüyor. Bu sebeple söz konusu kelime kendisinden sonraki kelimenin anlamını etkileyen bir unsur olarak değil, aynı ismi niteleyen iki farklı sıfattan biri olarak görülmüş ya da serbest çeviri yoluna gidilerek işlevi ve anlamı göz ardı edilmiştir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: “Dili tek tek sözcüklerden oluşan bir bildirişme aracı olarak göremeyiz. Bunun tam tersine, dil dediğimiz dizgenin birbiriyle çok sıkı ilişkili, birbiriyle değerlendirilen birimlerden oluştuğunu düşünmek zorundayız.” (Aksan 1990: 18)²¹. Dil üzerine yapılan araştırma ve incelemelerin geldiği bu nokta, kendimize şu soruları sormamızı zorunlu kılar: Türkçenin, özellikle, tarihî lehçelerine ait metinleri çözümlenirken kelimelerin tek tek karşılıklarının bilinmesi yeterli midir? Mesela **edgü** kelimesini daima *iyi* kavramının göstereni olarak mı algılamalıyız? Metinlerin anlamlandırılması sürecinde, kelimelerin kullanıldıkları bağlamdaki gramatikal değerini ve birlikte kullanıldığı diğer anlam birimleriyle ilişkilerini de dikkate almak gerekmez mi?

¹⁷ A. von Gabain, *Çaştani Bey Hikâyesi (UIGURICA IV-A)*, Türkçeye Çeviren: S. Himran, İstanbul 1945.

¹⁸ (Gabain 1945: 23)'te “O rakşasi gidip *iyi yumuşak* sözler söyleyip pek çok canlılar öldürür.” biçiminde anlamlandırılmıştır.

¹⁹ Arat “Bilgili insan bilgi verir ve şöyle der: Bey *iyi ve doğru* olursa, halk zenginleşir.” biçiminde karşılamıştır (bk. Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig Çeviri*, Ankara 1994, s.367).

²⁰ (Arat 1994: 126)'da “Ey iyi insan, iyilik yapmakta devam et; iyilik ihtiyarlamaz, onun ömrü *ebedidir*.” biçimindedir.

²¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (Ana Çizgileriyle Dilbilim 3), Ankara 1990.

